

РЕЦЕНЗІЯ

**кандидата юридичних наук, доцента Кравця Віталія Михайловича
на дисертаційне дослідження Ванджурака Романа Васильовича
на тему «Інтелектуальна традиція давньогрецької філософії права як
концептуальна основа української юриспруденції»,
поданого до захисту у спеціалізовану вчену раду
Національної академії внутрішніх справ
на здобуття ступеня доктора філософії в галузі знань 08 «Право»
за спеціальністю 081 «Право»**

Ступінь актуальності обраної теми. Автор представленого дисертаційного дослідження зосередив свою увагу на важливій і досить складній проблемі, оскільки тема вдосконалення вітчизняної юриспруденції на сьогодні є однією із найбільш назрілих та обговорюваних, особливо в контексті євроінтеграції нашої держави. При цьому, особливо насущні процеси узгодження українського права з правом країн Європейського Союзу, що базується на фундаментальних ціннісних підвалинах, генетично укорінених у філософсько-правових ідеях Античної Греції.

Нині трансформація юриспруденції України відповідно до європейських стандартів, необхідність забезпечення та розширення гарантій реалізації прав та законних інтересів людини і громадянина, забезпечення принципу верховенства права потребує насамперед філософсько-правового обґрунтування концептуальної значущості давньогрецької філософії права для реформування української юриспруденції, передусім коли Євросоюз знаходиться в процесі глибоких перетворень, тому важливо з'ясувати їхні змістовні ознаки та можливі наслідки.

Здобувач переконливо демонструє, що попри тривале перебування України під жорстким політичним ярмом Російської імперії та Радянського Союзу, вітчизняні правові традиції та цінності є значно ближчими до європейських як у змістовному, так і у історичному детермінантах.

Сучасна європейська цивілізація не може існувати в умовах обмеженості спадкоємності правових традицій і культур. Неминуче повинні відбуватися процеси правової акультурації, тобто взаємодії між правовими системами і правовими культурами на рівні законодавства, судової практики, юридичної науки, правничої освіти тощо.

Цивілізаційна взаємодія і діалог інтелектуальних традицій, акцентує увагу Р. В. Ванджурак є об'єктивним процесом, зумовленим сучасним етапом розвитку суспільства. Безперечно, існують ціннісно-нормативні відхилення, іноді взаємовиключні, зокрема дивовижна індивідуалізація західного способу

життя і цивілізації, що визначає підґрунтя способу життя і аксіологічну площину західної цивілізації. Проте існування таких відмінностей не може і не повинно зупинити процес мобілізації потенціалу цих цивілізацій, які забезпечують існування людства в майбутньому. Для того щоб цей діалог і взаємодія були узгоджені та гармонійні, вони мають ґрунтуватися на інтелектуальних традиціях, що забезпечують толерантне ставлення й сприйняття іншого менталітету та новітніх цивілізаційних цінностей навколишнього світу, де немає місця нав'язуванню однієї цивілізації способу життя і мислення іншої.

Таким чином, обрана тема дисертаційного дослідження є своєчасною та значущою як для методологічного забезпечення сучасної концепції реформування національної правової системи в контексті євроінтеграційних процесів, так і в плані наявності в сучасній науковій літературі численних прогалин та суперечностей у концептуальних підходах до опрацювання цієї проблематики.

Оцінка наукового рівня дисертації і наукових публікацій здобувача. Вивчення дисертації та наукових публікацій автора засвідчують логічність структури дослідження, що надало можливість дисертанту визначити мету, об'єкт, предмет і завдання роботи та всебічно й повно проаналізувати задекларовану тему.

У роботі використано сукупність загальнонаукових, міждисциплінарних і спеціально-наукових методів пізнання, які дали змогу висвітлити й вирішити масив теоретичних та практичних питань теми дослідження.

Дисертант проаналізував значну кількість джерел (245 найменувань), ґрунтовно вивчив роботи інших науковців, що надало можливість вирішити наукову проблему.

Положення, висновки та пропозиції, представлені у дисертації, відзначаються належним рівнем їх обґрунтованості та системності опрацювання, що свідчить про належний рівень методологічної культури здобувача та його аналітичний потенціал в контексті оригінального науково-творчого пошуку.

Емпіричну базу дослідження становлять результати вивчення фахової та громадської думки щодо рівня довіри до інститутів влади, ставлення до євроінтеграційного курсу України, а також стосовно перспективності державно-правових реформ. З цією метою було застосовано такі емпіричні методи, як анкетування та статистичне узагальнення (опитано 327 респондентів, серед яких – 175 фахових юристів).

Результати наукового дослідження викладено в десяти наукових публікаціях, серед яких п'ять статей – у виданнях, включених МОН України до переліку наукових фахових видань з юридичних наук та п'ять тез доповідей на

міжнародних і всеукраїнських науково-теоретичних і науково-практичних конференціях.

Отже, дисертація Ванджурака Романа Васильовича на тему: «Інтелектуальна традиція давньогрецької філософії права як концептуальна основа української юриспруденції» виконана на високому науковому рівні.

Необхідно вказати й на те, що в роботі зазначається її зв'язок із науковими програмами, планами, темами. Зокрема, наукове дослідження виконано з урахуванням основних положень «Стратегії розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021-2023 роки», затвердженої Указом Президента України від 11 червня 2021 року № 231/2021; «Національної стратегії реформування системи юстиції щодо дітей на період до 2023 року», затвердженої Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 18 грудня 2018 року № 1027-р.

Новизна представлених теоретичних та/або експериментальних результатів проведених здобувачем досліджень, повнота викладу в опублікованих працях. Дисертація Р. В. Ванджурака є першим монографічним дослідженням, спрямованим на обґрунтування концептуальної значущості давньогрецької філософії права для реформування української юриспруденції на сучасному етапі. При цьому автором не просто виявляється спадкоємність вітчизняного права з ідеями давньогрецьких мислителів, але й обґрунтовується, що першорядна мета звернення до античної спадщини у ході історико-правових досліджень має полягати у з'ясуванні як виникають численні проблеми, від яких потерпає сучасна юриспруденція, так і забутих чи недооцінених способів їх ефективного вирішення, розроблених у стародавній Греції.

У роботі сформульовано низку результатів і висновків, що були отримані вперше і мають високий ступінь наукової новизни.

Зокрема, узагальнено та систематизовано давньогрецькі філософсько-правові уявлення щодо сутності права, його співвідношення з законом, а також з ознаками розумного та справедливого порядку; при цьому аргументовано тезу про засадничий характер таких уявлень для становлення й генези європейської правової парадигми. Зокрема, дисертантом обґрунтовано методологічне значення філософії права Античної Греції для подальшого вдосконалення ідеї прав людини концепції правової держави та методології сучасного доказового права; у цьому відношенні доведено, що давньогрецька інтелектуальна традиція не тільки закладає підвалини європейської юриспруденції, але й містить дієві стандарти вирішення багатьох її актуальних проблем.

Встановлено, що, попри розмаїття філософсько-правових поглядів серед давньогрецьких мислителів, їхнє розуміння «ідеї права» загалом можна звести до ідеї суспільного блага, забезпечуваного державою там, тоді й настільки, де,

коли й наскільки такий порядок не може бути гарантованим на суто добровільній моральній основі й, відповідно, потребує механізмів примусового упорядкування. Об'єктивна сторона згаданої ідеї передбачає «розумність» такого порядку з точки зору параметрів його «онтологічної стійкості» (тобто відповідності незалежним від людської волі умовам внутрішньої та зовнішньої гармонії суспільної організації, встановленої цим порядком). Щодо суб'єктивної сторони «ідеї права» (а саме оцінки права з точки зору ідеї справедливості), то цей вимір полягає у відповідності забезпечуваного правом суспільного порядку системі ключових для соціуму ціннісних установок, на підставі яких здійснюється розмежування належного та брутального. «В ідеалі» такі установки мають узгоджуватися із всезагальними «основами розумності», що відображають принципи гармонії космосу.

Обґрунтовано методологічну значущість розроблених та систематизованих Аристотелем логічних основ аргументаційної аналітики, що стали фундаментом для формування й розвитку доказового права (на противагу «праву більшості голосів»). Побудовані на таких засадах доказові стратегії сприяють підвищенню ступеня об'єктивності у практиці прийняття правових рішень, будучи дієвим засобом протидії суб'єктивізму у ході їх вироблення. До того ж вони дозволяють визначити чіткі логічні критерії достатності доказів при обґрунтуванні процесуальних висновків, що варто врахувати у ч. 1 ст. 94 КПК України (зокрема, вбачається за доцільне доповнити її наступним формулюванням: «Підставою для внутрішнього переконання суду стосовно достатності доказів для прийняття певного рішення має бути несумісність зворотного рішення з наявними доказами»).

Дослідження інноваційних реформ, що відбуваються в сучасній юридичній науці та практиці, переконують у тому, що як би не модифікувалися правові цінності, доктрини та інститути, у їхній основі завжди відстежуються ті фундаментальні ідеї, які базуються на інтелектуальних традиціях та філософсько-правових ученнях мислителів Античної Греції (це і започаткований ними універсалістський підхід, на якому будується вся європейська наука, у тому числі й юридична; і гуманістичні ідеї Протагора, Сократа та Аристотеля; і античної традиції народовладдя тощо). Відповідним чином, при визначенні напрямків реформування правової системи України у багатьох аспектах доцільним є звернення до античних уявлень про розумний та справедливий державний устрій. Особливої уваги при цьому заслуговують філософсько-правові ідеї Аристотеля, що стали прообразом сучасної концепції правової держави. Зокрема, йдеться про обґрунтування закономірного тяжіння історичного розвитку державності до демократичних основ управління; про ідею верховенства права; про доцільність забезпечення державою превалювання у

суспільстві середнього класу; про концепцію справедливості, що ґрунтується не стільки на принципах розподілу та перерозподілу суспільних благ, скільки на ідеї законодавчого сприяння розвитку особистісних здібностей людини; про розробку й систематизацію логіко-методологічних основ доказового права тощо.

Крім зазначеного, у роботі містяться інші положення, висновки та рекомендації, які в сукупності забезпечують цілісність наукової новизни здійсненого дослідження.

Наукова обґрунтованість отриманих результатів, наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації.

Обґрунтованість отриманих результатів дослідження, сформульованих положень і висновків дисертаційної роботи Р. В. Ванджурака не викликають суттєвих зауважень. Висновки в дисертації сформовано відповідно до отриманих результатів, вони мають несуперечливу, вагому аргументацію, свідченням чого є використана міждисциплінарна методологія дослідження.

Слід відзначити, що формальна сторона дослідження дотримана не лише у контексті актуальності та постановки проблеми, а й в структурному оформленні роботи.

Методологічно вивірена постановка та чітке формулювання нових проблем часом має не менше значення, ніж їх вирішення. Зокрема, дисертант доводить, що національні правові системи не існують ізольовано. Вони взаємодіють одна з одною, ведуть культурний діалог і поліфонію. Правова система окремої держави піддається постійному тиску з боку інших правових традицій, процедур та правових конструкцій. Особливо значущою є вплив такої потужної інтелектуальної традиції як давньогрецька філософія права для реформування української юриспруденції. З такої нової інтерпретації неминуче виростають нові новації, традиції, які неодмінно будуть реалізовані в людській діяльності.

Крім того, вся історія існування великих правових систем, як правило, розпочиналася із запозичення (афінське, західне право та ін.). Воно може розвиватися через спадкоємність окремих правових інститутів, взаємодію окремих елементів юридичної техніки і практику правозастосовної діяльності, що аргументовано обґрунтовує Р. В. Ванджурак. Має місце також запозичення і переосмислення правових принципів, правових ідей. Іншими словами механізми спадкоємності можуть бути фрагментарними, так званою правовою акультурацією, або глобальними, так званою правовою рецепцією. Якщо при правовій акультурації відбувається запозичення правових положень, то при правовій рецепції змінюються основи правової системи взагалі. Правова акультурація здійснюється різними методами і різними засобами: за допомогою вдосконалення законодавства і судової практики, за допомогою поліфонії

правових культур. Зокрема, правова акультурація, здійснювана вченими і викладачами, відбувається в системі юридичної науки та правничої освіти. На цій основі здобувач виокремлює такі види правової акультурації: законодавчу, судову, договірну і доктринальну.

Таким чином, дисертація має теоретичне і практичне значення в сучасних умовах європейської правової інтеграції, його матеріали можуть бути широко використані в правозастосовчій практиці.

Положення та висновки, наведені в дисертації, спираються на аналіз значної кількості теоретичних джерел, у тому числі – визначних правових пам'яток та сучасної наукової монографічної літератури, а також емпіричну базу, яку склали результати анкетування.

Отже, результати дисертаційного дослідження Р. В. Ванджурака, які винесено на захист, є достатньо аргументованими, обґрунтованими, логічними, мають високий ступінь наукової новизни та практичне значення.

Рівень виконання поставленого наукового завдання, оволодіння здобувачем методології наукової діяльності. Досягнення поставленої наукової мети стало можливим завдяки використанню авторської методології, представленої комплексом методологічних підходів та наукових методів пізнання. Зокрема, при вивченні стану наукового опрацювання досліджуваної проблематики використовувався метод логічного аналізу поширених у сучасній літературі підходів на предмет їхньої сумісності та достатності для несуперечливого вирішення цих проблем (підрозділ 1.1); такий аналіз поєднувався з принциповими засадами герменевтичного методу; діалектичний метод – при дослідженні джерел та генези давньогрецької філософії права (підрозділ 2.1), а також при аналізі розвитку давньогрецьких уявлень щодо співвідношення права та закону (підрозділ 2.2), філософських обґрунтувань ідеї права та ознак розумного і справедливого порядку (підрозділ 2.3), античних витоків методології сучасного доказового права (підрозділ 2.4) тощо; порівняльний метод у його поєднанні з методами аналізу, синтезу та індуктивного узагальнення – при систематизації давньогрецьких поглядів на фундаментальні філософсько-правові проблеми (підрозділи 2.1-2.4), а також сучасних концепцій щодо генетичних коренів європейського права (підрозділи 3.1-3.3); методи дедуктивно-логічного аналізу, ймовірно-статистичних оцінок та аналогії – при дослідженні античних витоків методології сучасного доказового права (підрозділ 2.4); метод аксіологічного аналізу – у ході вивчення давньогрецьких джерел формування європейських правових цінностей (підрозділ 3.1), а також взаємодія традицій та новацій у сучасній українській юриспруденції (підрозділ 3.2); порівняльно-правовий метод – при аналізі

актуальних проблем гармонізації європейського та національного права (підрозділ 3.3).

Постановка завдань, визначення мети, об'єкта та предмета дослідження є чіткими, зрозумілими й такими, що цілком відповідають загальним вимогам. Завдання наукового пошуку виконано, мета дослідження досягнуто.

Отже, поставлені наукові завдання виконано на належному методологічному рівні, а дисертант опанував необхідні компетенції для рівня доктора філософії.

Теоретичне і практичне значення результатів дослідження. Сформульовані та аргументовані в дисертації теоретичні положення, висновки, пропозиції та рекомендації впроваджено й надалі може бути використано у: законотворчій діяльності – при підготовці та обґрунтуванні законопроектів щодо подальшого розвитку правової системи України, а також у процесі вдосконалення процесуального законодавства (зокрема, при уточненні умов достатності доказів у зв'язку із сформульованими ще в античності принципами доказової аргументації); у правозастосовній діяльності – при оцінці наданої судом та слідством доказової бази на предмет її відповідності не тільки умовам юридичної належності та допустимості, але й логічним критеріям обґрунтованості, несуперечливості та достатності, зміст яких ґрунтується на давньогрецьких ідеях про умови раціональності міркування; у освітньому процесі та науково-дослідній роботі – при викладанні відповідних навчальних дисциплін, підготовці навчально-методичних і дидактичних матеріалів, а також у самостійній роботі здобувачів вищої освіти.

Оцінка змісту дисертації, її завершеності в цілому. Дисертація Р. В. Ванджурака викладена українською мовою та має чітку структуру, що відповідає вимогам МОН України та Порядку присудження ступеня доктора філософії. Дисертація містить анотацію, список публікацій, зміст, перелік умовних позначень, вступ, три розділи, які охоплюють тринадцять підрозділів, висновки, список використаних джерел і додатки. Загальний обсяг дисертаційного дослідження – 237 сторінок, з яких обсяг основного тексту – 200 сторінок.

Анотація в стислій формі відображає основні тези дослідження, викладена українською та англійською мовами, доповнена переліком публікацій здобувача, у яких висвітлено основні результати дослідження.

У **вступі** обґрунтовано сутність наукової розробленості проблеми та її значущість, вибір, підстави та вихідні дані для опрацювання предмету дослідження, охарактеризовано, зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, визначено мету дослідження, окреслено поставлені завдання наукового пошуку, сформульовано об'єкт і предмет дослідження, описано

використані методи пізнання, емпіричну базу, аргументовано необхідність проведення дослідження та наукова новизна отриманих результатів, зазначено про особистий внесок здобувача й інформацію щодо апробації матеріалів дисертації.

У розділі 1 «Теоретико-методологічні засади дослідження» проаналізовано стан наукового опрацювання проблеми генетичних зв'язків європейського права з давньогрецькою інтелектуальною традицією за результатами якого сформульовано висновок щодо відсутності комплексних наукових досліджень значущості інтелектуальної традиції давньогрецької філософії права для реформування української юриспруденції в умовах європейської інтеграції.

Водночас, у даному розділі обґрунтовується, що сучасні дослідження цієї проблематики спрямовані переважно на виявлення античних витоків європейського права та його ціннісних підвалин. Разом з тим, як правило, залишаються без належної дослідницької уваги питання стосовно методологічного значення таких історико-правових аналітичних розвідок для оптимізації сучасних підходів до вирішення актуальних проблем юридичної науки та практики. Проте, головною метою звернення до інтелектуального надбання Античності є не стільки демонстрація відмінностей між минулим та теперішнім станом наукового пізнання, скільки пошук, з одного боку, «первинних джерел» тих суперечностей, що спричинили виникнення й загострення тих чи інших проблем сучасної науки, а з іншого – «забутих» чи своєчасно «недооцінених» способів їх вирішення, відкритих у далекому минулому.

Внаслідок проаналізованого стану наукового опрацювання проблеми генетичних зв'язків європейського (у тому числі й українського) права з давньогрецькою інтелектуальною традицією дисертант вказує на недостатній рівень дослідницької уваги до цієї проблеми (особливо стосовно античних коренів вітчизняної юриспруденції), досить високий ступінь контроверсивності у підходах до її вивчення. Такі дослідження, будучи спрямованими переважно на виявлення давньогрецьких витоків європейського права та його ціннісних підвалин, здебільшого, не зосереджуються на питаннях щодо методологічного значення згаданих історико-правових розвідок для оптимізації сучасних підходів до вирішення актуальних проблем юридичної науки та практики.

Крім того, головною метою звернення до інтелектуального надбання Античності має бути не стільки демонстрація відмінностей між минулим та теперішнім станом наукового пізнання, скільки пошук, з одного боку, «первинних джерел» тих суперечностей, що спричинили виникнення й загострення тих чи інших проблем сучасної науки, а з іншого – «забутих» чи

своєчасно «недооцінених» способів їх вирішення, відкритих у далекому минулому. У цьому відношенні актуальними є дослідження світоглядно-методологічної ролі давньогрецьких філософсько-правових ідей у становленні європейського права, а також їхнього впливу на розвиток української юриспруденції в контексті євроінтеграційних процесів.

Таким чином, на основі сучасних методологічних підходів автор визначив методологічні підвалини досліджень, які мають передбачати раціональне поєднання емпіричних та теоретичних методів. При цьому, перші є ефективними знаряддями отримання й підтвердження лише фактуальної інформації (тобто такої, що пов'язана з конкретними ситуаціями, подіями, обставинами тощо). Для обґрунтування ж загальних положень чи висновків доцільно застосовувати інструментарій теоретико-критичного аналізу, що базується на закономірних принципах побудови аргументаційних процедур. Тим самим забезпечуватиметься той дійсно принциповий характер визнання таких висновків, який неможливо обґрунтувати виключно емпіричними спостереженнями окремих явищ чи шляхом статистичних досліджень громадської думки.

У розділі 2 «Давньогрецька філософія права як світоглядно-методологічна основа європейської юриспруденції» досліджено джерела та специфіку давньогрецьких філософсько-правових вчень, узагальнено й систематизовано уявлення мислителів Античної Греції щодо співвідношення права і закону, проаналізовано еволюцію давньогрецьких філософських обґрунтувань ідеї права та ознак розумного і справедливого порядку, досліджено античні витoki методології сучасного доказового права.

До характерних рис давньогрецької філософсько-правової думки автор, насамперед, відносить по-перше: осмислення сутнісного змісту права, форм його буття та механізмів реалізації здійснюється, на відміну від міфу, у логіко-поняттєвій (а не чуттєво-образній) формі. При цьому філософи вже не обмежувалися описом різноманітних форм виявлення права, а прагнули вивести універсальні критерії «правності» як такої. Окрім того, «філософський логос» цієї доби вимагав пояснень світу не з позиції «вільної фантазії», а в строгих рамках аналітичної аксіоматики, згідно з якою жодне твердження не можна вважати істинним доти, поки воно не буде логічно обґрунтованим. По-друге, обґрунтування права у давньогрецькій філософії здійснювалося переважно апелюванням до певних «надлюдських» буттєвих начал (природної гармонії, розумності «божественних законів» космосу, «світом ідей», що детермінує долю «світу речей» тощо). Тим самим відбувалося становлення правової онтології як фундаменту майбутньої філософії права як теоретичної науки.

Розуміння давньогрецькими мислителями «ідеї права» (тобто його сутності, безвідносно до окремих форм його прояву в суспільному житті) загалом можна звести до ідеї розумного та справедливого порядку, забезпечуваного державою там, тоді і настільки, де, коли і наскільки такий порядок не може бути гарантованим на суто добровільній моральній основі і, відповідно, потребує механізмів примусового забезпечення. Об'єктивна сторона згаданої ідеї передбачає «розумність» такого порядку з точки зору параметрів його «онтологічної стійкості» (тобто відповідності незалежним від людської волі умовам внутрішньої та зовнішньої рівноваги встановлюваної цим порядком суспільної організації). Щодо суб'єктивної сторони ідеї права (а саме оцінки права з точки зору ідеї справедливості), то цей вимір полягає у відповідності забезпечуваного правом суспільного порядку системі ключових для соціуму ціннісних установок, на підставі яких здійснюється розмежування належного та неналежного. «В ідеалі» такі установки мають узгоджуватися із всезагальними «основами розумності», що відповідають принципам упорядкування космосу.

На основі проведеного у цьому розділі дисертації міждисциплінарного аналізу автор формулює висновок, що у працях Аристотеля набули свого узагальненого й систематизованого вигляду логічні основи аргументаційної аналітики, що стали фундаментом для розвитку методології доказового права (на протипагу «праву більшості голосів»). Побудовані на таких основах доказові стратегії сприяють підвищенню ступеня об'єктивності у практиці прийняття правових рішень, будучи дієвим засобом протидії суб'єктивізму у ході їх вироблення. До того ж вони дозволяють визначити чіткі логічні критерії достатності доказів при обґрунтуванні процесуальних висновків.

У розділі 3 «Вплив давньогрецької філософії права на розвиток української юриспруденції в контексті євроінтеграційних процесів» проаналізовано вплив давньогрецької філософії права на формування європейських правових цінностей, досліджено співфункціонування традицій та новацій у сучасній українській юриспруденції, здійснено аналіз актуальних проблем гармонізації європейського та національного права, обґрунтовано методологічне значення античної ідеї правової держави при виробленні стратегії реформування правової системи України.

Представлений аналіз історичних витоків базових цінностей сучасного європейського права засвідчує, що всі вони ґрунтуються на ідейній спадщині давньогрецької філософсько-правової думки. Зокрема, поняття про людську гідність як основну аксіологічну засаду права бере свій початок від вчення Сократа про людину як «центральної фігури» у картині світу. Практично усі мислителі цієї доби у той чи інший спосіб аналізували зміст правової справедливості з точки зору діалектики свободи та рівності. У політико-

правових вченнях Демокріта, Платона та Аристотеля закладені концептуальні основи демократії, а аристотелівські погляди стосовно доцільності законодавчого обмеження державної влади стали першим кроком до майбутньої концепції правової держави. Нарешті, міркування давньогрецьких філософів стосовно єдності природного та суспільного порядку, заснованого на всезагальних принципових началах, започаткували традицію, одним з найвагоміших результатів якої є ідея універсальних прав людини, що складають основу легітимації усіх інших законодавчих норм.

В основі ключових правових цінностей, доктрин та інститутів завжди відстежуються ті фундаментальні ідеї, які базуються на інтелектуальних традиціях та філософсько-правових уявленнях мислителів Античної Греції. Свідченням тому є і започаткований ними універсалістський підхід, на якому будується вся європейська наука (у тому числі й юридична); і сучасні антропологічні концепції праворозуміння загалом та обґрунтування основоположних прав людини зокрема, що ґрунтуються на принципах, генетично укорінених у вченнях Протагора, Сократа та Аристотеля; і новітні досягнення в організації демократичного урядування, які у будь-якому випадку зорієнтовані на втілення античної ідеї народовладдя, концептуальні засади якої були сформульовані давньогрецькими філософами, та багато інших фактів.

Дисертант слушно обґрунтовує доцільність звернення до античних уявлень про розумний та справедливий державний устрій при визначенні напрямків реформування правової системи України. Зокрема, йдеться про обґрунтування закономірного тяжіння історичного розвитку державності до демократичних основ управління; про ідею верховенства права як справедливого закону; про розмежування владних функцій та необхідність механізмів взаємних стримувань і противаг різних гілок влади; про доцільність забезпечення державою превалювання у суспільстві прошарку громадян середнього достатку; про концепцію справедливості, що ґрунтується не стільки на принципах розподілу та перерозподілу суспільних благ, скільки на ідеї законодавчого сприяння розвитку особистісних якостей та здібностей людини; про розробку й систематизацію логіко-методологічних основ доказового права тощо.

Після кожного розділу й дисертації загалом сформульовано **висновки**, у яких висвітлено зміст розглянутих питань. Висновки відповідають отриманим результатам, мають належну аргументацію та достатній рівень достовірності.

Список використаних джерел охоплює 245 посилань на 19 сторінках.

Зазначене дає підстави стверджувати, що дисертація Р. В. Ванджурака відповідає встановленим вимогам і є завершеною науковою працею, результати

якої виконують актуальне наукове завдання – обґрунтування концептуальної значущості давньогрецької філософії права для реформування української юриспруденції в умовах європейської інтеграції.

Рекомендації щодо подальшого використання результатів дисертації на практиці. Отримані результати дисертаційного дослідження Р. В. Ванджурака на тему: «Інтелектуальна традиція давньогрецької філософії права як концептуальна основа української юриспруденції» може бути рекомендовано для використання в освітньому процесі закладів вищої освіти юридичного профілю, у науково-дослідних розробках наукових установ, під час підготовки наукових публікацій та монографій, планування досліджень за цим напрямом.

Зауваження щодо оформлення та змісту дисертації, запитання до здобувача. Загалом позитивно оцінюючи наукову роботу, необхідно спрямувати увагу на деякі дискусійні питання, які потребують, на нашу думку, додаткової аргументації або пояснень під час захисту:

По-перше, автор використовує концепт «інтелектуальна традиція давньогрецької філософії права», оминаючи формулювання змістовних ознак даного концепту, позаяк враховуючи багатозначне і суперечливе трактування поняття традиція.

По-друге, у дослідженнях цієї проблематики варто звернути більшу увагу на генетичний зв'язок римського права з давньогрецькими філософсько-правовими вченнями, позаяк саме через їх взаємодію відбувся подальший розвиток європейського права. Звичайно ж, дисертант не оминув цей момент, однак у рецензованій роботі він дістав суто поверхове окреслення, яке можна було б дещо деталізувати.

По-третє, аналізуючи концептуальні особливості неоаристотеліанської течії у політико-правових доктринах сучасності, дисертант цілком слушно звертається до творчого доробку таких її фундаторів, як Е. Макінтайр, Дж. Сендел та М. Нуссбаум; проте філософські концепції постмодернізму мають теж неабиякі здобутки, яким бажано було б приділити увагу в роботі.

Ці зауваження і побажання є рекомендаційними, загалом не позначаються на позитивній оцінці дисертації та спрямовані на поглиблення наукової дискусії під час прилюдного захисту.

Відсутність порушень академічної доброчесності. Під час вивчення як дисертаційного дослідження, так і наукових публікацій автора фактів порушення академічної доброчесності не виявлено. Дисертація Р. В. Ванджурака виконана на належному науково-теоретичному та методологічному рівнях, достатньою мірою наповнена елементами наукової новизни та є самостійним, творчим дисертаційним дослідженням.

Висновок про відповідність дисертації поставленим вимогам.

Дисертація Р. В. Ванджурака «Інтелектуальна традиція давньогрецької філософії права як концептуальна основа української юриспруденції», представлена на здобуття ступеня доктора філософії, є комплексним, цілісним, завершеним науковим дослідженням, у якому отримано науково обґрунтовані результати, що відзначаються новизною у філософсько-правовому аналізі концептуальної значущості давньогрецької філософії права для реформування української юриспруденції в умовах європейської інтеграції, за своїм змістом відповідає спеціальності 081 «Право» та вимогам, встановленим у Порядку підготовки здобувачів вищої освіти (наукових установах), затвердженому постановою Кабінету Міністрів України від 23 серпня 2016 року № 261 (із змінами і доповненнями від 3 квітня 2019 року № 283), наказу МОН України від 12 січня 2017 року № 40 «Про затвердження Вимог до оформлення дисертації» (зі змінами від 12 липня 2019 року) та Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженому постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 року № 44, а її автор – Роман Васильович Ванджурак – заслуговує на присудження ступеня доктора філософії у галузі знань 08 «Право» за спеціальністю 081 «Право».

**Завідувач кафедри
філософії права та юридичної логіки
Національної академії внутрішніх справ
кандидат юридичних наук, доцент**

Віталій КРАВЕЦЬ

